

Kristian Kindtler

Præsentation af Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung*

Den tyske filosof og sociolog, Jürgen Habermas, er på banen igen. Med vanlig teoretisk indsigt og analytisk skarphed har han leveret endnu et innovativt bidrag til den samfundsvidenskabelige debat. Lad mig således indledningsvis vove den påstand, at Jürgen Habermas med *Faktizität und Geltung* (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1992) har begået et politisk-teoretisk hovedværk, der vil sætte sine tydelige spor i den fremtidige diskussion af den liberal-demokratiske samfundsformation.

For samfundsvidenskaberne i almindelighed og statskundskaben i særdeleshed er værket et kærkomment debatindlæg, idet Habermas for første gang i en længere, struktureret form eksplicit gør de politiske aspekter ved og perspektiver i sine senere teoretiske arbejder til sit genstandsfelt. Med andre ord: Det, der tidligere har fordret en kobling og fortolkning af diskurs- og samfundsteori på den ene side og politiske skrifter og artikler på den anden side foreligger nu fra Habermas' egen hånd i en helhed, der kan betegnes som en foreløbig(!) formulering af tidligere teoretiske arbejders implikationer for en normativ teori om det liberale samfund og dets legitime organiseringsform.

Enhver god og interessant teoretiker placerer sig i et spændingsfelt. Således også Habermas. En tilsyneladende fundamental "trang" til at overskride modsætninger giver hans værker en (i positiv forstand) syntetisk og apologetisk karakter. De utallige begrebslige differentieringer, nuanceringer og elaboreringer har et praktisk formål og en praktisk relevans, idet de sætter een i stand til en *kritisk* forholden sig til en social virkelighed. Habermas' teoretiske arbejde er med andre ord normativt-kritisk - og dette (med ovennævnte syntetiske karakter in mente) i en ganske specifik forstand:

For Habermas må den politisk-sociale kritik ikke ende i *normativisme*; ikke miste forbindelsen til dén sociale virkelighed, som er kritikens *objekt*, men som kritikken samtidig *udspringer* af. Hvis kritikken - med en formulering fra Giddens - skal være "samfundsvidenskabernes fornemste opgave", ja så er det nødvendigt, at samfundsvidenskaberne kan øve en kritik, der ikke mister forbindelsen til virkeligheden, men tværtimod tager sit udgangspunkt i denne virkelighed og dens muligheder. Epistemologisk er det imidlertid sprogfilosoffen Habermas' pointe, at der her ikke er tale om et krav, man må stille til samfundsvidenskaberne - og den moderne filosofi - men om et grundlæggende *vilkår*, som har sin forklaring i det forhold, at vi som mennesker omgås hinanden *sprogligt*. Den sociale kritik må som *moderne* kritik være *immanent* og en kritisk teori må være *normativ* - som netop forskellig fra normativistisk - men alligevel ambitiøs nok til at løsrive sig fra en objektivistisk positivisme/empiricisme.

Det kritiske projekt indebærer følgelig en dialektisk analyse af det faktiske og det normative - eller anderledes formuleret; en rekonstruktion af dét, der kunne være, ud fra dét, der er. På et ganske overordnet plan er dette hensigten med "Faktizität und Geltung". Og selv om spændingen/dialektikken af Habermas betragtes som et sociologisk grundvilkår i en moderne og sprogligt konstitueret socialitet (dvs. er "sprogimmanent"), så er det den politiske formulering af dialektikken, der er hovedhensigten med værket. Habermas søger således at formulere og begrunde sammenhængen mellem politik, ret og moral på en normativ, radikal-demokratisk baggrund. Dette fører Habermas vidt omkring i de ni kapitler, fremstillingen falder i:

I kap. 1 og 2 stilles spørgsmålet, hvorfor teorien om den kommunikative handlen, som stadig udgør Habermas' teoretiske tyngdepunkt, indrømmer retten en vigtig plads, og hvorfor denne teori er en god ramme for en diskursteori om retten. Diskussionen leder frem til en forening af "sociologisk rets- og filosofisk retfærdighedsteori". Her diskuteres med folk som Dworkin, Luhmann, Parsons, Rawls, Rorty, Teubner og Weber. I kap. 3 og 4 forsøges det normative indhold af henholdsvis rettighedssystemet og retsstatsideen rekonstrueret på diskursteoretisk baggrund (alternativt til kontraktteoretiske positioner). I kap. 3 behandles Hobbes, Kant og Rousseau. I kap. 4 tages udgangspunkt i Parsons og samtalepartnerne(!) er herefter især Arendt, Dewey, Elster, Marx, I. Maus, J.S. Mill og C. Schmitt. Kap. 5 handler om retsparadigmer og om rationalitetsproblemet i forbindelse med den juridiske diskurs ("Rechtssprechung"), og Alexy, Dworkin, K. Günther og H.L.A. Hart diskuteres. Med især J.H. Ely og F.I. Michelman diskuteres i kap. 6 legitimitetsproblemet i forbindelse med forfatningsdomstolsinstitutionen. Kapitlet er interessant, men har eksplicit fokus på Tyskland og USA. Kap. 7 omhandler "deliberativ politik" som en særlig procedural demokratiform, og via teoretikere som W. Becker, Bobbio, Joshua Cohen og Dahl argumenterer Habermas for en ophævelse af det traditionelle, men nødvendige skisma mellem normative og deskriptive ("empiristiske") demokratiteorier gennem en diskursteoretisk rekonstruktion af normativitetsbegrebet. Kap. 8 er samfundsteoretisk og analyserer civilsamfundets og offentlighedens politiske rolle i demokratiet samt den retsstatslige regulering af magtkredsløbet i moderne, komplekse samfund. Interessen rettes her mod eksempelvis A. Arato og Jean Cohen, Downs, Elster, B. Peters og A. Sen.

Kap. 9 gør slutteligt rede for, hvori en diskursteori om retten kan bestå, når tages i betragtning såvel statsmagts nye funktion og rolle som de nye politiske udfordringer, man står overfor idag. Der argumenteres for et proceduralistisk retsparadigme, som skyder ud over modsætningen mellem den borgerlige (liberale) formalret og den reformistiske socialstat. Appendix falder i tre afsnit; det første om ret og moral består af to forelæsningsnoter fra 1986 om henholdsvis legalitets-legitimitetsspørgsmålet og retsstatsideen. Andet afsnit er en artikel fra 1988 om folkesuverænitetsstanken og det formale demokrati. Sidste afsnit er en i forhold til værket som sådan perspektiverende artikel fra 1990 om nationalstaten og forholdet mellem statsborgerskab og national identitet vis-à-vis

den tyske genforening, den europæiske integration samt opbrud og nød i øst og syd med dertil hørende migrationsproblemer.

Det normative grundlag, som den habermasianske diskursteori udgør, er i sin politiske formulering lig den demokratiske retsstats legitimationsgrundlag. Dette legitimationsgrundlag er ifølge Habermas fordringsfuldt og kan rekonstrueres kontrafaktisk; dvs. under ideale, men (alene) formale betingelser.

På et lavere abstraktionsniveau betyder dette, at problemstillingen i *Faktizität und Geltung* kan formuleres på følgende vis: På den ene side at præsentere og begrunde en normativ teori, der sætter begreb på den intuitive fornemmelse, at den liberale retsstat kun kan opretholdes på en radikaldemokratisk baggrund. På den anden side at begrunde en mere sociologisk anlagt teori, der påpeger, at moderne samfunds kompleksitetsgrad fordrer en pragmatisk institutionalisering af det normative grundlag, der argumenteres for i første omgang.

Tilsvarende bliver hovedpointerne på den ene side den radikale, at den demokratiske retsstat ikke kan forventes at overleve uden en tilvejebringelse af rammerne og mulighederne for en offentlig debat fungerende på egne præmisser (friholdt af social magt). På den anden side er pointen imidlertid også, at denne idealitet vis-à-vis kompleksiteten ikke kan forventes at have nogen praktisk gennemslagskraft - og dvs. problemløsningskapacitet - uden en form for vertikal regulering (dvs. politisk *styring*). Dette giver Habermas et dobbeltperspektiv på politikken og dens virkemåde. Der skelnes således generelt (på flere politikkiveauer) mellem det umiddelbart socialt gældende (*Geltung*) og det normativt gyldige (*Gültigkeit*).

Heri ligger en ideologikritik; en sontring mellem det, der accepteres og efterleves, og det, der hypotetisk-konditionelt ville kunne accepteres. Denne skelnen mellem (faktisk) accept og (ideal) acceptabilitet tillader følgelig Habermas at diskriminere mellem politikken legalt-forpligtende aspekt og dens legitimatoriske grundlag. Pointen er, at Weber havde ret i at påpege statsmagtens voldsmonopol og dettes (moderne) nødvendighed, men uret i, at dette voldsmonopol i sin politiske funktion legitimerer sig under henvisning til sin lovlighed. Politikken kan i sin moderne, ikke-religiøse og afmystificerede variant differentieres i et legalitets- såvel som et legitimitetsaspekt. Legalitet og legitimitet kan være overlappende, endog kongruente - men ikke nødvendigvis. Den politiske udfordring i den demokratiske retsstat kan således siges at bestå i netop at bringe legalitet og legitimitet i overensstemmelse med hinanden.

Imidlertid eksisterer behovet for, at en demokratiteori har værktøjet til at begribe denne dualitet, og dette værktøj består hos Habermas i den rekonstruktive teoridannelse (i lighed med for eksempel John Rawls). Habermas søger således - som allerede berørt - *kontrafaktisk* at rekonstruere det normative grundlag for en kritisk samfundsteori. Dog er det en væsentlig pointe i *Faktizität und Geltung*, at det normative grundlag, han sætter begreb på, netop har en latent eksistens i moderne vestlige samfund. Det udgør med andre ord en fakticitet; et "moment i den sociale realitet". Dette moment kan filosofien

(eller samfundsvidenskaberne) imidlertid kun rekonstruere og fortolke; der haves "ingen privilegeret tilgang til virkeligheden". Og Habermas' fortolkning er, at de moderne vestlige samfund (læs; demokratier) besidder en normativitet, som er moderne i og med, at den er selvrefererende og -reflekterende. Moderniteten kan anderledes formuleret grundet sit rationaliseringsniveau forholde sig til sig selv og sine eksistensbetingelser.

Det er her vigtigt at understrege, at dét, der er tale om, er en påpegning af, at de vestlige demokratier bygger på genuint politiske principper, der tillader de *personer* (statsborgere), der lever efter dem, at forholde sig kritisk til de selv samme principper: De vestlige demokratiers organiseringsform eller rettere organiseringsprincipper bærer i sig et immanent kritisk moment.

Det er det samme som at sige, at de vestlige demokratier kan/har *muligheden* for at forholde sig kritisk til sig selv og sit eget normative grundlag. Demokratiet kan altså under moderne vilkår forstås som en læreproces - pragmatisk og deontologisk. Dette kommer til udtryk ved Habermas' påpegning af, at moderne samfund ved deres plurale karakter indebærer en "dissensrisiko" - er potentielt ustabile - men at de også besidder en "fundamental baggrundskonsens" - en fælles referenceramme eller måske rettere erfaringshorisont, som er umiddelbart utilgængelig som den (hermeneutiske) selvfølgelighed, den er. Denne livsverden reproduceres ifølge Habermas kommunikativt, og dette er da også baggrunden for, at spændingen mellem dissens og konsens ikke er uløselig.

Mediet for en løsning af spændingen er på et overordnet plan "den normative regulering af adfærdsforventninger" på et lavere plan institutionelt repræsenteret ved retten.

Den moderne demokratiske retsstat har ingen anden autoritet end sig selv og det grundlag, den fungerer (bliver legitimeret) på. Ingen ekstern autoritet virker således legitimerende ind på demokratiet. Demokratiet er overladt til sig selv - legitimerer sig selv. Men denne legitimation er umulig under henvisning til alene de lovmæssige kvaliteter ved en given politisk tilstand/beslutning. Heraf følger et krav om en legitimatorisk kraft, som på den ene side forudsætter lovlighed, men som på den anden side skyder ud over en (objektivistisk) legalisme. Og dette krav indfries med en politisk fungerende og af det politiske system uafhængig "offentlig menings- og viljedannelse". Problemet er, at den offentligt tilvejebragte legitimation mangler en faktisk styrke/en umiddelbar handlingsforpligtelse. Den politiske offentlighed er en "svag" offentlighed: Den er problemidentificerende, retningsgivende, autoriserende og reaktiv (i tilfælde af legitimationsunderskud). Den er ikke-beslutningstagende og mangler per se tvangsmidler (ud over "det bedre arguments ejendommeligt tvangløse tvang").

Her kommer retten ind. Som institution er retten den formidler, der behøves for at skabe en handlingsforpligtelse og en umiddelbar efterlevelse af politiske normer. Heri ligger imidlertid også konturerne af det andet aspekt ved retten; den institutionelle håndhæver af grundlæggende normer for social interaktion. Disse normer/principper repræsenteres af et system af rettigheder

og friheder. Ligeledes disse er for Habermas (nødvendigvis) af dobbelt natur; positive på den ene side og negative på den anden side.

Habermas præsenterer hermed en politisk-demokratisk diskussion af det gamle skisma mellem det positive og det negative frihedsbegreb.

Positiv og negativ frihed (med dertil hørende rettigheder) kan ikke underordnes hinanden, men står i et gensidigt afhængighedsforhold; de forudsætter hinanden. Argumentet er, at en *offentlig* autonomi (bestående af politiske deltagere- og sociale delhaverrettigheder) er nødvendig for, at en liberal, pluralistisk kultur kan forblive intakt. Omvendt er *privat* autonomi (bestående af liberale "afværgerettigheder") en nødvendig (men ikke tilstrækkelig) forudsætning for, at den politiske menings- og viljedannelse kan forløbe frit. Derfor bliver problemet for Habermas ikke et valg mellem "folkesuverænitet" og "menneskerettigheder" endsige en begrundelse for det enes primat i forhold til det andet. Det habermasianske, diskursive demokrati og det i dette indeholdte ideal om "deliberativ politik" fordrer, at offentlig autonomi (folkesuverænitet) og privat autonomi (menneskerettigheder) sidestilles og bringes i overensstemmelse med hinanden som to sider af samme demokratiske sag.

Som *institution* (her i betydningen handlingsstystem) er rettens opgave at håndhæve disse autonomier. Som *medium* er rettens opgave på den ene side at være det sprog, politikken betjener sig af for at være *gældende*; på den anden side at være den sammenføjning af normer, som muliggør social stabilitet på et grundlag, som er *gyldigt*. Retten må som institution (bredt betraget) i en netop demokratisk retsstat ikke nyde en status af et i durkheimsk forstand "stykke normfri socialitet". Tværtimod er retten normativ - nødvendigvis, da retten jo netop kan betragtes som formidleren mellem fakticitet og gyldighed; som mediet for en gennemtvungelse af legale forpligtelser (*Rechtsdurchsetzung*), som i en demokratisk sammenhæng udmærker sig ved en fordring på legitimitet, der skabes i politiske processer, og som tilvejebringes diskursivt (i *Rechtssetzung*). Retten er således i den demokratiske retsstat - normativt betraget - politisk funderet og har - objektivt betraget - politiske funktioner. Bemærk, at *dette* ikke er det samme som et argument for afviklingen af en konstitutionel magtdeling. Tværtom fordrer rettens funktion (altid allerede) som autoritativ - og dermed politisk - institution, at retten konstitueres og bæres af politikken, som i Habermas' radikal-demokratiske univers (letzttenendes) er den kommunikativt og argumentativt funderede, kollektive menings- og viljedannelse.

Dette sidste indebærer blandt andet, at den administrative magtanvendelse og retsgennemtvungelse knyttes til henholdsvis den legislative magtskabelse og retssætning. Forvaltningens aktiviteter må således være såvel lovlige som legitime. Nu er pointen imidlertid, at det funktionelle forhold (arbejdsdelingen) mellem lovgivende og udøvende magt har forrykket sig. Den legitimitet, som under liberale betingelser (dvs. ud fra en liberal-demokratisk selvforståelse) og i et politisk-institutionelt ansvarlighedsperspektiv er knyttet til lovgivningsmagten må i lyset af den sociale fakticitet (også) knyttes direkte til regering og bureaukrati. I stadig stigende grad overtager det administrative apparat egentligt politiske funktioner. *Dette* fordrer en nytænkning af magtdelingslæren og af

forholdet mellem administration og borger. Habermas diskuterer ikke dette til ende, men påpeger, at der er tale om et reelt problem, som nødvendiggør overvejelser om nye politiske indflydelses-/kontrolmuligheder (ex ante et post); for eksempel direkte borger-/brugerindflydelse og -kontrol i forvaltningen (à la New Public Administration-skolen). Dette må siges at være nyt for Habermas og kan måske ses som en indrømmelse til empiriske kritikere af de mere systemteoretiske dele af Habermas' samfundsteori (som kendt fra *Theorie des kommunikativen Handelns*).

Udover at imødegå en kritik, så antyder betragtningerne også det pragmatisk perspektiv, som *Faktizität und Geltung* er skrevet i. Habermas sætter begreb på ambivalensen i, at moderne demokratiske forfatninger er kendetegnet ved, at statik og dynamik forudsætter hinanden, og at disse forfatninger følgelig kan betragtes som (nødvendigvis) dialektiske. Han opfordrer derfor til en "dynamisk forfatningsforståelse"; en forfatningsforståelse, som kan funderes diskursteoretisk.

For mig at se er denne diskursteori ("des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats", som det hedder i bogens undertitel) frugtbar, idet den tillader et dobbelt politikbegreb, der på sin side tillader et praktisk problemløsnings- og styringsperspektiv og et normativt begrundelsesperspektiv. På lidt anden vis kan dette formuleres som muligheden for på den ene side at påpege nødvendigheden af styringsinstitutioner bundet af/underlagt ret og lov. På den anden side står disse styringsmedier i et kontingent forhold til en fri offentlig menings- og viljedannelse for at kunne retfærdiggøres (moralsk, etisk, pragmatisk).

I alt dette ligger en påpegning af nødvendigheden af en diskursiv samfundsmæssiggørelse i den politiske offentlighed og *ikke* af samfundet in toto. Deliberativ politik indebærer således (og ganske liberalt) ikke en republikanisme/kommunitaristisk politisering af alle livssammenhænge. Diskursteorien interesser sig ikke for visioner om "det gode liv", men blot for mulighederne og begrundelserne for "det rette samfund". Denne kvalitet ved teorien skærper interessen for *statsborgerrollen*, som altså i sit indhold kiler sig ind mellem en liberalistisk partikularisme, hvor politik er magtallokering via præferenceaggregering og interesseudligning, og en republikansk/kommunitaristisk holisme, hvor politikken er altomfattende og konstitutiv for mennesket.

Alt i alt kan *Faktizität und Geltung* betragtes som et "mainstream" politisk-videnskabeligt perspektiv på løsning af politiske problemer i en liberal-demokratisk kontekst og som et kritisk-teoretisk perspektiv på det normative grundlag for dette pragmatiske forehavende. På én gang nøgternt erkendende og radikalt fordrende.